

Lavrynovych Liliya. Time Concepts in «Camera lucida» by R. Barthes: Literary Projections. The peculiarities of impact of the photography as visual means of communication / reproduction on modern literature, in particular temporal aspects of the literary and artistic practice have been analysed in the article. Such aspects of the poetics of the literary work as the excessive attention to visual fixation of the moment, correlation between visual and textual within commemorative, phenomenon of temporal inversions, spacialisation, the principle of replication / multiplication in the poetics of time have been investigated through the prism of photo phenomenology, reflected in R. Barthes' book "Camera lucida".

Key words: photo, poetics of time, "Camera lucida", "visual turn", belles-lettres of the XXth century.

Стаття надійшла до редколегії
21.10.2015 р.

УДК: 94:392:394:82(091):82-94:929 "16"

Юлія Ласкава

Постать останнього кошового Запорізької Січі Петра Калнишевського в усній народній творчості

У статті досліджено особливості психологічних характеристик образу П. Калнишевського в усній народній творчості. Акцентовано на рисах характеру, що підкреслюють нескореність духу кошового та зображують його справжнім стратегом і досить поміркованим господарем. Постать останнього кошового П. Калнишевського, його подвиги та боротьбу за козацькі вольності розглянуто крізь призму пісень, легенд і переказів

Ключові слова: образ, останній кошовий, усна народна творчість, легенда, козак, історичне минуле.

Постановка наукової проблеми та її значення. Історичне минуле народу – це надзвичайно цікавий і місткий об'єкт інтересу нащадків, які шукають у ньому як відтворення колишніх форм буття, так і відповіді на найактуальніші питання сьогодення: «Історичне минуле – своєрідне дзеркало, в яке вдивляється кожне наступне покоління, аби усвідомити власну генетичну природу й можливості та перспективи суспільного розвитку» [1, с. 4].

В українській історичній пам'яті наявний своєрідний список тих діячів вітчизняної історії, які особливо повно та різнобічно відображають контекст національного розвитку, виступаючи справжніми символами цілих історичних епох. Серед таких визначних діячів доби Козаччини, як Северин Наливайко, Петро Сагайдачний, Богдан Хмельницький, Іван Мазепа, Пилип Орлик, Іван Сірко, помітне місце як носій певної сукупності притаманних лише йому рис та ознак посідає останній кошовий отаман Запорізької Січі Петро Калнишевський.

Мета статті – дослідження козацького фольклору, зокрема, історичних пісень, легенд та переказів. Особливу увагу приділено постаті останнього кошового Запорізької Січі П. Калнишевського, ролі й місцю творчого домислу та вимислу. Зроблено спробу переосмислити постать П. Калнишевського в контексті літератури й усної народної творчості.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Висвітлення складного життєвого шляху останнього кошового отамана Запорізької Січі на тлі надзвичайно складних реалій епохи, у якій він жив і діяв, знайшло своє відображення в усній народній творчості українського народу. Зокрема, про цю історичну постать ідеться в працях збирачів українського фольклору, які зверталися до минувшини Нижньої Надніпрянщини. Викликають інтерес праці М. Аркаса, О. Афанасьєва-Чужбинського, М. Грушевського, А. Кашенка, М. Киценка, І. Крип'якевича, Д. Кулиняка, Я. Новицького, А. Скальковського, М. Слабошпицького, Яра Славутича, О. Стороженка, Б. Сушинського, В. Чабаненка, Д. Яворницького та ін.

Саме Я. Новицький був одним із перших, хто комплексно досліджував історичну територію Запорізької Січі, збирав легенди про її руйнування, про життя та звичаї козаків і їхніх нащадків. Весь матеріал учений записував «безпосередньо від очевидців подій, нащадків козаків, від людей,

що пережили цю трагедію і самі були живою історією» [2, с. 8]. Цікавився козацьким фольклором та фольклором про козаків Нижньої Наддніпряни й В. Чабаненко, який поділяє на цикли легенди та перекази новішого часу на козацьку тематику: 1) історико-героїчні легенди й перекази; 2) топонімічні легенди й перекази; 3) соціально-побутові легенди й перекази [3, с. 27]. Твори про життя та героїчні вчинки останнього кошового П. Калнишевського належать до першого циклу.

Особливе місце займають численні історичні пісні козацького походження, які також можна поділити на цикли. Перед нами постають образи таких славетних героїв того часу, як І. Сірко, І. Мазепа, І. Гонта, П. Калнишевський та ін. Особливі почуття туги викликають пісні, що описують трагедії українського народу, а саме ліквідацію Запорозької Січі російським військом («Ой, полети галко, ой, полети чорна», «Ой, з-за гори, з-за лиману»).

Козаччина, становлення та зруйнування Запорозької Січі, зради та перемоги – усе це знайшло відображення в усній народній творчості українського народу. Перлини козацького фольклору поповнювали твори таких видатних діячів, як Р. Іваничук, І. Котляревський, П. Куліш, В. Симоненко, Г. Сковорода, Т. Шевченко та ін.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. П. Калнишевський – дуже помітна історична постать. Він був одним з учасників боротьби за запорозькі землі в межах вольностей, дарованих Б. Хмельницькому. Символіка персони П. Калнишевського дає змогу дуже розмаїто реалізувати в художніх творах ключові ознаки його життя та діяльності – від різкого осудження до не менш акцентованої героїзації з низкою проміжних форм оцінювання, у котрих діють тенденції двоїстого зображення останнього кошового.

Походження П. Калнишевського – проблема дискусійна, адже можна виділити, як мінімум, три версії: 1) про походження кошового з української шляхти; 2) про корені Калниша в козацькій реєстровій старшині Лубенського полку; 3) про простонародну генезу П. Калнишевського. Слід зазначити, що шляхта, незважаючи на певні сучасні інтерпретації соціального становища цієї феодальної верстви в Речі Посполитій, не була однозначним явищем. Не дивно, що така шляхта була соціально більш мобільною, адже відчувала нестачу коштів для проживання, передусім брак земельних ресурсів. Тому й могла вливатися в рух із захоплення вільних земель на межі між українським «фронтиром» і так званим Диким Полем. Українська шляхта мала додатковий стимул – переселення на схід та релігійно-конфесійні утиски.

Отже, цілком можливо, що П. Калнишевський – виходець саме зі шляхетського стану, адже й для кар'єри на Січі юнак мав би бути дворянином, поповичем, козаком, міщанином, татариним, турком, «але не селянином» [4, с. 145], – приналежних до феодально залежних верств населення осіб у це військо не приймали як таких, що не можуть у принципі виконувати воєнні обов'язки. Майновий стан такого претендента ролі не відігравав, тому цілком можливо, що, будучи шляхтичем, П. Калнишевський міг бути водночас і дуже бідним поселянином, адже й грамоти кошовий не знав і, за легендою, поданою Р. Іваничуком у романі «Журавлиний крик», пас череду, коли на хлопчика звернули увагу проїжджі січовики. Сім'я могла різко збідніти через втрату годувальника: « – А нема в мене батька, – похнюпився Петрусь. – Загинув» [5, с. 11]. Що стосується приналежності П. Калнишевського до козацької старшини, то реєстрова старшина – поняття значною мірою не соціальне, а кар'єрне. Дід чи батько Петра цілком могли «вислужити» чин у городовому козацькому війську, але, знову ж таки, відомостей про це не збереглося.

Про родинне коло та велике господарство П. Калнишевського дізнаємося з розповідей мешканців Роменщини. «Жив той Калнишевський в Оксютинцях... Семейства в його було шість душ: жінка, він, два сини, дві дочки. Куди він звідси подався – не звісно» [6, с. 5]. Родичі останнього кошового мешкали в сотенних містечках у Ромнах і Смілому.

Багато історій з елементами фантастики й художнього вимислу, історичні пісні, легенди та перекази пов'язані з ліквідуванням Запорозької Січі й арештом старшини Війська Запорозького. Кошовий, як показують події, до останнього сподівався на сприятливе для себе та старшини розв'язання конфлікту, і тільки радикалізм цариці та її радників у вирішенні долі П. Калнишевського призводить до жорстоких санкцій, що стають несподіванкою для старшин. «У народі довго ходили легенди, що кошового отамана російським військам не вдалося заарештувати, що він разом із багатьма іншими козаками втік до Туреччини і навіть одружився там і в нього народився син, який підрастає, набирається сил і вже скоро з'явиться на руїнах Січі, щоб зібрати навколо себе все славне

козацтво» [7, с. 115]. Із цього уривка видно, що П. Калнишевський як історичний персонаж перетворюється з часом на міфічного героя, у якого реальні обриси фігури останнього кошового корелюють із казковими. Зокрема, наведена легенда кореспондується з численними міфами солярного циклу й пізнішими переробками, де місце батька заступає новонароджений син, продовжуючи справу свого пращура (мотив загибелі сонця взимку та його відродження навесні).

Із міфами про зникнення/повернення сонячного світила пов'язана й інша легенда, яку наводить М. Слабошпицький: «Були також перекази, що Калнишевського царським урядом потай од усіх поселено десь на Дону. Очевидно, саме під впливом їх народилася відома народна пісня, у якій є такі слова: «Ой, полети, та й полети, чорная галка, / Та на Дін рибу їсти! / Ой, принеси, та принеси, чорна / Галка, од кошового вісті!» [7, с. 115].

Казка часто трансформує суто фантастичну сюжетну модель у фабульну схему, де немає нічого магічного, незвичайною виявляється лише висхідна ситуація чи розв'язка. Рисами казково-міфологічної фабульності та тропеїчної побудови користується М. Слабошпицький, творячи напівміфічний образ останнього кошового. Реальний план активно взаємодіє з легендарним.

Спроби об'єктивного зображення останнього кошового стимулюють той ефект, що його досягає Р. Іванченко: її герой мерехтить, постійно випадає з жорсткої схеми канону. Це й створює передумови для властивого письменниці амбівалентного концепту, який інтерпретується водночас і як жертва власних помилок, і як жертва режиму. Виходячи з останнього, письменниця підтримує версію про те, що трьох старшин було заарештовано зразу ж у таборі Текелія, інакше вони б обов'язково втекли на Дунай, а заміна смертної кари на вічне тримання в камінному мішку мотивує побоюванням за революційну відповідь Січі. Доля кошового залишилася для широких мас невідомою аж до XIX ст., натомість виникають записані Я. Новицьким та О. Єфименко легенди про кошового, який утік на Дон чи в Туреччину й колись повернеться з військом.

Образ П. Калнишевського помітно потрапляє під вплив такої аберації зображення, як двоїстість, неоднозначність. Характерним із цього погляду є переказ діда Грошового, що його записав Я. Новицький, де джура рятує Калниша від смерті, коли козаки хочуть його вбити за зраду Січі: «Баче Калниш кошовий, що біда, діждався ночі, та й махнув у московський стан... Махнув, кажуть, та вже більше і не вертався: його закували в залізо...» [2, с. 83]. Ця версія дуже далека від канонічної, адже кошового показано не як такого, що вмовляє січовиків не протистояти військам Текелі, а таким, котрий змушений просто втекти від гніву рядових козаків.

Інший переказ, записаний від діда Кіндрата Матрапаса, містить той же епізод із собачкою, що й перший, але тут уже немає спроби вбити кошового, а є лише прохання якогось козака Васюри, який першим помітив російські війська, вийти проти них зі зброєю в руках. На цю пропозицію Калниш у переказі відповідає: «Не дозволю, милі братці, / Вам на башти стати, / Бо єдина кров християнська, / Гріх нам проливати» [2, с. 86]. Кошовий тут значно позбавлений величчя, діє як дуже обмежений у своїх реакціях на ситуацію, тобто виявляє амбівалентність, характерну для історичного персонажа, що не вільний у своїх вчинках.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Усі ознаки образу останнього кошового дають можливість показати не тільки життєдіяльність однієї людини як факт минувшини, а й продемонструвати всю складність історичної епохи, у якій довелося діяти цьому козацькому уряднику. В усній народній творчості та історіографії простежуємо тенденцію передати конкретно-історичний матеріал подій навколо заснування Нової Січі, її існування й загибелі, долі її очільників у локальних маркерах

Усна народна творчість – це царина формування й розвитку поглядів певного спрямування на конкретні події минулого та історичні особи. Значна кількість різноманітних за жанрово-стильовою приналежністю творів усної народної творчості, присвячених життєвому шляху П. Калнишевського, переконливо свідчить про значущість статусу, який він мав у суспільно-політичних реаліях того часу.

Джерела та література

1. Ромащенко Л. І. Жанрово-стильовий розвиток сучасної української історичної прози: основні напрямки художнього руху : [монографія] / Л. І. Ромащенко. – Черкаси : Вид-во Черкас. держ. ун-ту ім. Б. Хмельницького, 2003. – 388 с.
2. Новицький Я. П. Твори : у 5 т. – Т. 2 / Я. П. Новицький. – Запоріжжя : АА Тандем, 2007. – 510 с.
3. Чабаненко В. А. Нариси з козакознавства / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя : Запоріз. нац. ун-т, 2007. – 312 с.

4. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків : у 3-х т. – Т.1 / Д. І. Яворницький. – К. : Наук. думка, 1990. – 582 с.
5. Іванчук Р. Журавлиний крик : роман / Роман Іванчук. – К. : ТАСТ-М, 2001. – 384 с. – (Історія України в романах).
6. Грибовський В. В. Петро Калнышевський / В. В. Грибовський. – К. : Вид. ПП Н. Брехуненко, 2007. – 72 с.
7. Слабошпицький М. Ф. З голосу нашої Клію (події і люди української історії) / М. Ф. Слабошпицький. – К. : Фірма «Довіра», 1993. – 255 с.

Ласкавая Юлія. Личность последнего кошевого Запорожской Сечи Петра Калнышевского в устном народном творчестве. Стаття посвящена виявленню особностей зображення складного і противоречивого образу П. Калнышевского в устном народном творчестве. Последний кошевой атаман Запорожской Сечи Петр Калнышевский оставил заметный и яркий след в истории Украины. Изображение его личности в полной мере реализуется в художественной литературе. Отношение к нему является чрезвычайно полярным – от резкого осуждения к абсолютному возвеличиванию. С целью анализа жизненного пути атамана в статье приводятся цитаты из романа Р. Иванчука «Журавлиный крик», которые в полной мере раскрывают особенности характера П. Калнышевского и те исторические события, которые повлияли на его судьбу. Также отмечается, что эта историческая фигура упоминается не только в романах, но и в песнях, легендах, преданиях. В качестве примеров, упомянутых в статье, выступают легенда, записанная М. Слабошпицким, и переводы деда Денежного и деда Матрапаса, записанные Я. Новицким. Несмотря на эти примеры, проблема описания жизни П. Калнышевского, а также его деятельности стоит достаточно остро. Все произведения описывают лишь первые годы жизни атамана и падение Запорожской Сечи. Поэтому стоит отметить важность раскрытия сложности этого образа, имеющегося дуализма, которые позволили бы достаточно широко раскрыть личность Петра Калнышевского в народном устно-поэтическом творчестве.

Ключевые слова: образ, последний кошевой, устное народное творчество, легенда, казак, историческое прошлое.

Laskavaya Julia. Last Koshevoi of OF Zaporizhzhya Sich Petro Kalnyshevsky in the Oral Folklore. The article is devoted to revealing features the image of a complex and contradictory person P. Kalnyshevsky in oral folk art. Last ataman of Zaporizhzhya Sich Peter Kalnyshevsky left visible and bright trace in the history of Ukraine. The image of his personality is fully realized in the literature. Attitude to this person is extremely polar – from a sharp condemnation to the absolute exaltation. To analyze the way of ataman's life article quotes from the novel by R. Ivanchuk «Crane cry», which fully disclose the particular nature of P. Kalnyshevsky those historical events that influenced his fate. It was also noted that this historical figure is mentioned not only in novels but also in songs, legends. Examples mentioned in the article are the legend recorded by M. Slaboshpytsky and stories that were told by greybeards Denezhnyy and Matrapas, and recorded by J. Nowickiy. Despite these examples, the problem of describing the life of P. Kalnyshevsky and his activities is quite acute. All the works describe only the first years of ataman's life and the falling of Zaporizhzhya Sich. Therefore, it is worth noting the importance of the disclosure of the complexity of the image, the existing dualism, which would widely disclose the identity of Peter Kalnyshevsky in the oral folk-poetic art.

Key words: image, the last koshevoi, folklore, legend, Cossack, historical past.

Стаття надійшла до редколегії
24.10.2015 р.

УДК 801.633:821.161.2

Оксана Любімова

Силабічні форми у творчості східноукраїнських поетів 90-х років ХІХ ст.

У статті розглянуто східноукраїнську поезію у зрізі метрики та ритміки. У сегменті монорозмірного складочисельного віршування превалювали 14-складовики, 6-складовики та 8-складові форми. Поміж різномірних форм домінували коломийковий 14-складовик зі схемою 8, 6, 8, 6 та 13-складовий силабічний вірш із двома варіантами схем – 8, 5, 8, 5 та 7, 6, 7, 6. Поети також вдалися до нерівноскладових непорядкованих силабічних віршів.

Ключові слова: версифікація, силабіка, метрика, ритм, віршовий розмір, клаузула.